

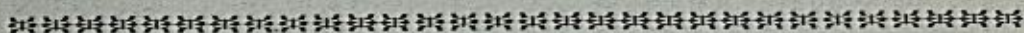
ИЗВЪСТІЯ

НА

БЪЛГАРСКОТО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО

ТОМЪ III СВЕЗКА I

1912

BULLETIN

DE LA

SOCIÉTÉ ARCHÉOLOGIQUE BULGARE

TOME III FASCICULE I

1912

СОФИЯ — SORNIA

ЦАРСКА ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА — IMPRIMERIE DE LA COUR ROYALE

1912.

Българскитѣ монети съ двуглавъ орелъ

отъ Н. А. Мушмовъ

(съ таблица 1)

Двуглавиятъ орелъ или ханка (митическо животно, което се обожавало въ провинцията Пафлагония въ Мала-Азия) билъ въведенъ като държавенъ гербъ на Византия прѣзъ 1048 г., прѣнесенъ отъ Комниновата династия, която произхождала отъ поменатата провинция. Споредъ прѣданието това митическо животно имало такава сила, че съ ноктитѣ си могло да сграбчи слонъ и да го прѣметне тъй леко, както ястребъ мравка. . . Поради това образътъ на животното билъ приетъ като военна емблема на сила и властъ отъ Византия и отъ нѣкои персийски племена, отъ които пѣкъ по-късно сж го взели селджуцитѣ и турцитѣ. При все че още прѣзъ XI в. двуглавиятъ орелъ е билъ приетъ за гербъ на Византия и на Вселенската патриаршия, и до днесъ не сме имали случай да видимъ византийска монета съ изображение на двуглавъ орелъ. У Du Cange, *Historia Byzantina*, кждѣто въ гл. XXXVII стр. 218 е изобразенъ византийскитѣ гербъ и отгорѣ надписътъ: *Lascarica insignia* (Теодоръ I Дука Ласкари, 1206—1222 г.), не намѣрихме нито една монета съ изображение на двуглавъ орелъ. Сжщо не намѣрихме такава монета и у Sabatier, *Description des Monnaies byzantines*, нито въ колекцията Montagu, кждѣто се изброяватъ голѣмо количество византийски монети, нито въ най-новия каталогъ на византийскитѣ монети отъ Лондонския музей (Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum*, 1908). Подобна монета нѣма и въ значителната колекция отъ византийски монети, която се съхранява въ нашия Народенъ музей. Рускиятъ писателъ В. Савва, въ статията си „Откуда двуглавый орелъ на деньгахъ Тверскаго вел. кн. Михаила Борисовича?“¹⁾ като разправя, че двуглавиятъ орелъ се появилъ върху европейскитѣ монети въ половината на XIV в., казва, че

¹⁾ Труды XIII Археол. съѣзда въ Екатеринославѣ, II Москва 1908, стр. 117.

въ византийскитѣ монети той най-напрѣдъ билъ изобразенъ върху ония отъ Мануила Комнина III (1390—1412 г.), но не казва, кждѣ е видѣлъ такива монети. Sabatier, *Monnaies byzantines*, на стр. 324—325 н° 8—11, табл. LXVIII 23 и табл. LXIX 1—3 описва четири монети отъ Василия Комнинъ (1333—1340 г.) и на стр. 331 н° 6 и табл. LXIX 23 една монета отъ Мануила III Комнинъ, но всичкитѣ сж съ изображение на едноглавъ орелъ.

*У Schlumberger, *Numismatique de l'Orient latin*, Paris 1878 г., на стр. 441 и табл. XVI—XVII намѣрихме нѣколко мѣдни монети съ двуглавъ орелъ, сѣчени отъ латинския Метелински владѣтель Дорино Гатилузио (1400—1449 г.). Сжщо и Ljubić (Opis, стр. 186—187, табл. XIV 13 и 14) описва четири сребърни монети съ изображение на двуглавъ орелъ, сѣчени въ втората половина на XIV в. отъ Душановия деспотъ, сетѣ самовластенъ владѣтель Иоанъ Оливеръ. Двуглавиятъ орелъ се срѣщаль изобразенъ и върху арабскитѣ монети на Зенгидитѣ и Ортакидитѣ, както и върху нѣкои руски монети, за които се прѣдполага, че сж сѣчени по случай женитбата на вел. кн. Иванъ III съ грѣцката принцеса София Палеологина.¹⁾ Въ атинското списание „Неосъ Елиномнимонъ“, т. VI 1909 г., на стр. 445, проф. Дохисъ, като изброява върху какви старини се срѣща изображението на двуглавия орелъ, казва: „за пръвъ пѣтъ намираме византийския двуглавъ орелъ върху една монета отъ по-късна епоха отъ трапезунтската империя, обнародвана отъ руския нумизматъ баронъ фонъ Кьоне; тя е на Мануила Комнина, трапезунтски императоръ (1390—1417 г.), а има и други трапезунтски монети съ двуглавъ орелъ“. Докато не сж извѣстни византийски монети съ изображение на двуглавъ орелъ, напротивъ, намираме много такива отъ генуезкия владѣтель на островъ Лесбосъ, Дорино Гатилузио“. На сжщата стр. 445 е изобразена само оная страна на монетата, на която стои двуглавиятъ орелъ. Какво е прѣдставено на другата страна, не знаемъ, защото нѣма нито описание, нито изображение.

За да можемъ да издиримъ колкото е възможно повече екземпляри съ изображение на двуглавъ орелъ, писахме до народнитѣ музеи въ Атина, Цариградъ, Букурещъ, Бѣлградъ, Загребъ и Будапеща и молихме да ни изпратятъ отпечатьци отъ сръднѣвковни монети съ изображение на двуглавъ орелъ. На тази молба се отзоваха отъ Атина г. И. Свороносъ, отъ Цариградъ г. Халилъ Едхемъ, отъ Загребъ г. проф.

¹⁾ Труды XIII Археол. създа въ Екатеринославѣ, II Москва 1908, стр. 117 сл.

Бронзови монети на Михаилъ Шишманъ.

Бруншмидъ и ни заявиха, че въ тѣхнитѣ музеи нѣматъ нито единъ такъвъ екземпляръ. За Бѣлградъ сжщо имаме достовѣрни свѣдѣния, че и тамъ нѣма отъ този типъ монети. Отъ Букурещъ ни отговори частниятъ колекционеръ, г. Л. Ружичка, че въ Букурещкия музей не може да се направи въпросната справка за срѣдновѣковни монети, понеже този отдѣлъ не билъ още уреденъ, но той ни изпрати отъ своята колекция отпечатъци отъ 14 монети съ изображение на двуглавъ орелъ, които, споредъ увѣренията на продавача, били намѣрени около Турно-Магурели. Въ сбирката на нашия Народенъ музей между българскитѣ неопрѣдѣлени монети има и шесть екземпляра съ изображение на двуглавъ орелъ. Подобна монета видѣхме и у запасния майоръ г. Ем. Начевъ отъ Пловдивъ, която принадлежи на сбирката отъ покойния подполковникъ Илар. Михайловски (табл. I 3). Прѣзъ зимата т. г. свещеникъ Дим. Поповъ отъ с. Драгижево, отстояще 9¹/₂ км. отъ Търново, като прѣкопавалъ лозето си, открилъ зидове отъ сгради и тамъ намѣрилъ сребърни женски накити заедно съ 10 златни монети отъ византийския императоръ Андроникъ II Палеологъ и синъ му Михаилъ IX (1294—1320 г.), а заедно съ тѣхъ и една българска мѣдна монета съ двуглавъ орелъ. Тѣзи старини сега се съхраняватъ въ Народния музей. Върху 14-тѣ монети отъ г. Л. Ружичка, върху двѣ отъ ония на Народния музей и върху оная на г. Начевъ на лицето е изобразена царска фигура, а върху четири отъ Народния музей — кръстъ. Върху повечето отъ монетитѣ отъ г. Ружичка и само върху една отъ ония на Народния музей (табл. I 2) ясно личи характерниятъ типъ на българскитѣ монети и особено монограмата **Ц**, която е съкращение на „царь.“ Така щото споръ не може да става, че тѣзи монети сж български. Върху три отъ монетитѣ отъ г. Ружичка и върху една отъ ония на Народния Музей много ясно е запазена буквата **М**, а върху останалитѣ тя е изтрита (табл. I 1 и 6). Сжщо и Любичъ (Opis jugoslavenskih novaca стр. 23 н° 4, табл. III 10) описва една монета отъ сжщия типъ съ съкращение **Ц** и я причислява къмъ неопрѣдѣленитѣ български монети, като прѣдполага, че може да е на Срацимира. Отъ тази монета ние вече притежаваме гипсовъ отпечатъкъ по оригинала, който възпроизвеждаме тукъ въ обр. 66. Монетата се съхранява въ Будапещенския Народенъ музей. За отпечатъка изказваме благодарность на г. Владиславъ Рети, главенъ уредникъ при сжщия музей.

Както казахме и по-горѣ, не може споръ да става, че тѣзи монети сж български, но на кой именно царь да се припишатъ и какъ да се обясни появяването на византийския гербъ върху български монети? Тѣзи два въпроса ще се помжчимъ да разрѣшимъ въ слѣднитѣ редове.

Нека видимъ първо, на кой царь могатъ да се припишатъ тѣзи монети. Буквата **M** върху тѣхъ не може да означава друго, освѣнъ името на царя, който е сѣкълъ монетитѣ. Отъ българскитѣ царе, като сж сѣкли монети и чието име начева съ буква М, имаме само слѣднитѣ: Михалъ II Асѣнь, Михаилъ Шишманъ и Михаилъ, синътъ на Ив. Александра, който е взималъ участие заедно съ баща си въ управлението на царството и който е изобразенъ върху неговитѣ монети. Отъ българскитѣ монети само върху ония отъ първитѣ двама владѣтели и отъ Ив. Александра се срѣща

Обр. 66. — Мѣдна монета въ Будапеща.

буквата **M** сама или въ монограма. Отъ казаното до тукъ слѣдва, че ония отъ монетитѣ, върху които има изображение на двуглавъ орелъ и буква **M**, трѣбва да принадлежатъ на нѣкой отъ горнитѣ трима

български царе. Но кому именно могатъ да се припишатъ тѣ? Извѣстнитѣ досега монети отъ Михаила II Асѣня сж само сребърни съ латински надписъ. Сравнени неговитѣ монети по типъ и направа съ тия, които ни зашиваватъ, съвсѣмъ се различаватъ; слѣдователно нашитѣ монети не могатъ да се припишатъ на него. Сящо не могатъ да се припишатъ тѣ и на Михаила, синътъ на Ив. Александра, понеже той е умрѣлъ прѣди баща си (въ 1355 г.) и освѣнъ това той не е ималъ право въобще да сѣче монети, а още по-малко само съ своя ликъ, като съуправителъ на царството съ баща си. Тукъ не може да се допусне и прѣдположението на проф. Златарски, че сребърната монета отъ Ив. Александра

съ буквитѣ **EX** може да бжде сѣчена по случай смъртъта на сина му Михаила.¹⁾ За такова събитие на-дали би сж сѣкли бронзови монети. Но ако допуснемъ даже и такова прѣдположение, то пакъ нашитѣ монети трѣбва да бждатъ изключени, защото въ подобни случаи се сѣкатъ само единъ типъ монети, а пъкъ ние имаме нѣколко вариации отъ монети съ двуглавъ орелъ.

¹⁾ Извѣстия на Арх. д-во I, 1910, 40.

Ясно е, слѣдователно, че монетитѣ съ изображение на двуглавъ орелъ не могатъ да бждатъ отъ други царь, освѣнъ отъ Михаила Шишмана. Отъ този царь досега сж извѣстни, освѣнъ сребърни, и нѣколко типа мѣдни монети, които по направата си много приличатъ на нашитѣ. Но за разрѣшаване на въпроса важни сж монетитѣ, прѣдставени на табл. I, 1—11. Върху двѣ отъ тѣзи монети на лицето подъ д. ржка на царя ясно личи буква М, а върху другитѣ отъ сжщия типъ буквата е изтрита. Монетитѣ, прѣдставени подъ н° 1—7 на табл. I, много приличатъ съ оная отъ Будапещенския музей, която ние по-горѣ прѣдаваме въ текста, съ тази разлика, че на нея на опакото ясно личатъ двѣ звѣзди, когато на нашитѣ на опакото или липсватъ, или слабо личатъ. Това ще иде може би отъ изѣдения ржбъ, заедно съ който сж изтрити и звѣздитѣ; пъкъ възможно е нашитѣ да сж други вариации безъ звѣзди на опакото, каквито вариации има нѣколко отъ този типъ монети (табл. I, 1—11). Напр. монетитѣ подъ н° 4, 6 и 7 на сжщата таблица иматъ на лицето звѣзди. На всѣки случай звѣздитѣ нѣматъ никакво значение за разрѣшаване на въпроса.

Върху монетата отъ Будапещенския музей подъ д. ржка на царя е изобразена монограма **CP** вмѣсто М у нашитѣ, а надъ л. ржка на царя навѣрно е съкращението царь, както е и върху монетитѣ 2 и 4 на табл. I. И Любичъ прѣдполага, че на това мѣсто стои буква w или съкращение за царь **CP**. При наличността на нашитѣ монети, прѣдставени на табл. I 1—7, ние прѣдполагаме, че знакътъ подъ д. ржка на царя е лигатура на буква М съ съкращението царь. По стиль, по изображение, по всичко личи, че тази монета е вариация отъ нашитѣ монети, слѣдователно тя не може да се припише на никой другъ български царь, освѣнъ на онзи, който е сѣкъль и другитѣ монети съ изображение на двуглавъ орелъ и по никакъвъ начинъ на Срацимира, както прѣдполага Любичъ, понеже извѣстнитѣ досега отъ този царь сребърни грошове съвсѣмъ се различаватъ по типъ и направа отъ нашитѣ. Че тѣзи монети трѣбва да се отдадатъ на Михаила Шишмана, това ни показва и наврѣмнената находка отъ с. Драгижево, къдѣто е намѣрена монета отъ сжщия типъ на ония, прѣдставени на табл. I 1—7, заедно съ монети на Андроника II Палеологъ (1294—1320 г.), епоха, която тъкмо съвпада съ първитѣ години отъ царуването на Михаила Шишмана (1333—1330 г.).

Като приемаме, че монетитѣ 1—7 на табл. I сж на царь Михаила Шишмана, трѣбва да приемемъ, че и всички останали монети съ изо-

бражение на двуглавъ орелъ сж вариации, сѣчени отъ сѣщия царь. По тѣзи съображения ние отнисаме всички тѣзи монети къмъ Михаила Шишмана.

Остава да видимъ, какъ може да се обясни изображението на византийския гербъ — двуглавия орелъ — върху българскитѣ монети. България не е възприела отъ Византия този гербъ, както това сж направили руситѣ и сърбитѣ. Това може да се твърди и поради обстоятелството, че двуглавиятъ орелъ е изобразенъ само върху монетитѣ, които ни занимаватъ, а по други български старини съ официаленъ характеръ не се срѣща това изображение. Политическитѣ обстоятелства, които сж се стекли въ врѣмето на царуването на Михаила Шишмана, ни наводятъ на мисълта, че изображението на византийския гербъ върху български монети е станало по политически съображения. Извѣстенъ е спорътъ, възникналь прѣзъ 1321 г. между византийскитѣ императори Андроникъ стари и Андроникъ млади; естествено този споръ се отразилъ и върху политическия развой на България и Сърбия; послѣдната клонила къмъ страната на Андроника стари, а България къмъ оная на Андроника млади. Прѣзъ 1323 год. българскиятъ прѣстолъ заемалъ Видинскиятъ деспотъ Михаилъ Шишманъ, който, за да подготви по-добра почва за формаленъ съюзъ съ Андроника млади, прѣзъ 1324 год. изпждилъ жена си Неда, сестрата на Уроша III, а слѣдъ нѣкоя година се оженилъ за сестрата на Андроника млади, Теодора, вдовица на царь Светослава. Цѣльта на тая женитба е била, Михаилъ да получи отъ Византия земи като зестра, а слѣдъ това, прѣзъ 1327 год., ималъ и свиждане съ шура си въ Одринъ или Димотика, кждѣто билъ сключенъ воененъ договоръ. Споредъ този договоръ царь Михаилъ трѣбвало да помага на Андроника млади противъ Андроника стари, а Андроникъ млади да помага на Михаила противъ сръбския краль Стефана Урошъ III.¹⁾ Тъкмо този съюзъ отъ една страна и изпждането на сръбкинята Неда отъ друга стана причина, както е извѣстно, за кръвопролитната Велбуждска битка прѣзъ 1330 г. между сърби и българи, която се свърши съ поражение на българитѣ и коштува животътъ на и юначния царь Михаила.²⁾

Споредъ насъ, по случай сключването на този съюзъ съ Андроника млади, царь Михаилъ трѣбва да е отсѣкъль монетитѣ съ изображение на византийския гербъ — двуглавия орелъ — за да манифестира съ това понагледно своето родство и съюзничество прѣдъ шура си Андроника.

¹⁾ Гл. Минало II, 1911, 32 сл.

²⁾ Йор. Ивановъ, Сѣверна Македония, стр. 49.

На края ще забѣлѣжимъ, че между византийскитѣ и славянски владѣтели, пръвъ българскитѣ царь Михаилъ Шишманъ е сѣкълъ монети съ изображение на двуглавъ орелъ и сетнѣ сж послѣдвали неговия примѣръ Мануилъ III Комнинъ (1390—1412 г., съ около 60 години по-късно, ако впрочемъ отдаваната на него монета е вѣрно опрѣдѣлена), сръбскитѣ деспотъ Оливеръ, рускитѣ великъ князь Иванъ III и др.

Monnaies bulgares avec l'aigle bicéphale. L'aigle à deux têtes apparaît sur les insignes de Byzance au XIe s. et sur ses médailles vers la fin du XIVe s., notamment sur les monnaies de Manuel Comnène, empereur de Trébizonde (1390—1412). Sur ce dernier point, la Bulgarie a devancé les Byzantins, puisque le roi bulgare Michel Chichman de Bdyne (1323 — 1330) avait frappé la monnaie avec son monogramme **М Ц** (Michel roi) et avec l'aigle bicéphale. Le Musée National à Sofia possède 6 exemplaires de ces monnaies; la collection de M. Ruzička à Bucarest en a 14; M. Natchew à Philippople est en possession d'un exemplaire; et le seul exemplaire publié par Lubič se trouve au Musée National de Budapest (fig. 66).

L'emblème de l'aigle à deux têtes passa des insignes byzantins sur les monnaies de Michel Chichman lors du mariage de celui-ci avec la sœur d'Andronic-le-Jeune et après l'alliance contractée entre Michel et son beau-frère (1327).

N. Moučhmov.